

Tõnno Jonuks, Priit Lätti

RADAR – INTERAKTIIVNE KULTUURILOOLINE KAART

Elame maastikul. Olgu see tööstushoonestusega linnaruum, range kaitse all olev loodusreservaat või sajandeid kasutusel olnud küla-keskkond, kujundab maastik nii meid kui ka meie kujundame ja mõtestame sedasama maastikku enda ümber (Raudsepp 2001). Ümbritsevale elukeskkonnale, ennekõike maastikule tähenduse andmine on üks oluline osa identiteediloome protsessist (vt Lotman 2001). On selge, et identiteet ja selle roll ei ole ühiskonnas pidevalt samatähenduslikud (vt ka Kotov 2005). On perioode, mil enesemääratlus on ühiskonnas tagaplaanil, samas on kriisisituatsioone, kus ühiskond tegeleb oma identiteediga väga aktiivselt. Selliseks perioodiks võib olla riigi teke, aga ka riigivormi muutus. Riigikorra muutuse ja sellest tulenenud protsessidega identiteedis on kaasnenud pärimuskultuuri tähtsustumine Eestis. Rahvapärimus ja eriti selle alaliik kohapärimus on üks viise, kuidas sobitada ennast ja oma kogukonda ümbritsevasse keskkonda, tekitades ja kinnitades nii eneseidentiteedi müüte ja luues turvatunnet.

Kohapärimus ei tähenda üksnes mingi muistendi omistamist mingile puule, mäele või kivile. Paigapärimuse teke eeldab kogu ümbritseva keskkonna mõtestamist, “kodustamist” (vrd ka Hodder 1990; Tuan 2002). Kohapärimuse teket, hoidmist ja arendamist võib võrrelda maaomandi kinnistamisega – kui on teada pärimus, kui maastik ja kogu ümbritsev keskkond “köneleb” seal liikuva ja viibiva inimesega, kuulub ka maa temale. Loomulikult soosib maastikuobjekti

pärimusliku osa kinnistamist ja alalhoidmist objekti religioosne laetus (vt nt Vaitkevičius 2004). Ka argieluseikade roll maastiku mõtestamises võib olla suur.

Kindlasti ei ole võimalik sellist pärimuse- ja maastikutunnetust tekitada kunstlikult. See on üks neist pärandkategoriatest, mida vaid üksikjuhtudel saab ja on võimalik edasi anda võõrale. Võõral on hoopis olulisem luua oma paigaidentiteet ja oma kohapärimus.

Pärandmaastikku ei ole võimalik kunstlikult alles hoida. Maastikul identifitseeritav kohapärimus ja maastiku tähendus nii igale üksikule indiviidile kui ka tervele kogukonnale on vaid osa tervikpildist.

Mitmed kohapärimuse ning identiteedi aspektid on kujunenud viimasel aastakümnetel paljude erialade teadlaste uurimisteemadeks. Sellised uurimused on või vähemalt peaksid olema distsiplinaid vahelised. Pärimust kandvate loodusobjektide kõrval on maastiku mõtestamisse kaasatud ka ehitised, kalmed ja muud tehisobjektid. Seega näitavad erinevate maastikuelementidega seostatud müüdid, jutud, toponüümid ja sinna paigutatud rajatised ühiskonna suhtumist neid ümbritsevasse ja väljendavad samas ühiskonna enda identiteedimääranguid.

Eelnevast lähtuvalt kasvas 2003. aastaks Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonnas välja mõte luua digitaalne Eesti kaart, mis kajastaks seda, kuidas on siinsed elanikud mõtestanud ja kujutanud ümbritsevat maastikku. Projekt sai nimeks Radar, mis väljendas ühtaegu nii otsimist kui ka rada, teed, mis ühendab maastikul erinevaid objekte. Algselt oli projekt mõeldud peamiselt lisaõppevahendina koolidele, kuid juba pilootprojekti lõppedes oli selge, et tegemist on millegi laiemaga, mis võib pakkuda huvi teistelegi institutsioonidele ja inimesetele, keda huvitab nende minevik, esivanemad ja kodukant, teisisõnu maastik, kus on elatud ja elatakse ning mida järjepidevalt (taas)mõtestatakse.

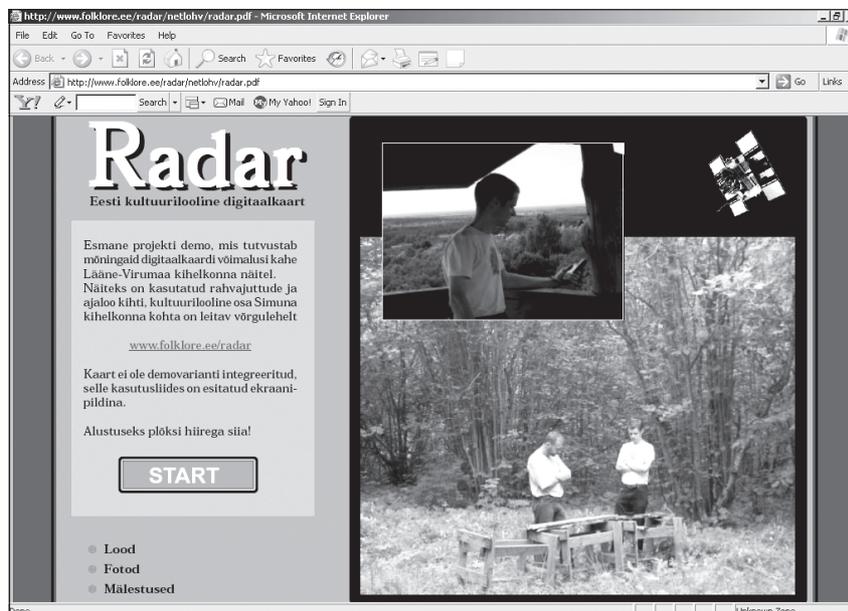

Foto 1. Radari kodulehekül (http://www.folklore.ee/radar) folkloristikaserveris Haldjas.

Radari pilootprojekti alaks valiti tänapäevane Lääne-Viru maakond. Maakonnas on teada arvukalt arheoloogia-, kunsti- ja arhitektuurimälestisi ning piirkonda iseloomustab rikkalik folkloor. Ka on Lääne-Virumaa erinevate distsipliinide uurijate poolt üks paremini läbitöötatud piirkondi, välitöid on korraldanud kõikide eelloetletud teadusalade esindajad. Seetõttu andiski Lääne-Virumaa valimine pilootprojekti kõige parema ja kokkuvõtlikuma pildi sellest, kuidas haarata projektiga tulevikus kogu Eesti.

Pärast pilootprojekti lõppemist on alustatud ideaalis kogu Eestit katva kaardi koostamist. Järgmiseks piirkonnaks valiti Lääne-Virumaa naaber Ida-Virumaa ning selle tulemusena on praeguseks valmis mõlemat maakonda ühendav terviklik Virumaa kohapärimuse kaart. Sellel on sümbolitega märgistatud folkloorsed paigad. Sümbolit klikates avanevad nii foto kui ka kohapärimuse tekst. Teksti juures

on viited originaalallikatele. Mitmete arhitektuuri- ja ajaloo-objektide puhul on lisatud ka lühike ülevaade nende minevikust.

Kaardi koostamise protsessis otsiti kõigepealt Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivist (ERA) ja Eesti Kultuuriloolisest Arhiivist (EKLA) ajalooliste kihelkondade kaupa välja kogu kohapärimus, mis digiteeriti. Seejärel koondati ühtsesse andmekogusse kohapärimus piirkonna väikemuuseumidest (peamiselt Väike-Maarja muuseumi kohapärimuse kartoteegist). Saadi mahukas tekstikorpus kõikide Lääne-Viru kihelkondade kohta. 2003. aasta suvel viidi läbi välitööd, mille käigus otsiti üles kõik vähegi leitavad pärimusega seonduvad kohad, määrati GPSiga nende asukoha koordinaadid ja pildistati. Objektide leidmisel kasutati kodu-uurijate hindamatut abi, sest paljud traditsiooniliselt olulised kohad on kiire ja liikuva eluviisi tõttu hakanud rahva mälust kaduma. Samas on pärimuskohtade taastähtsustamine üks Radari lisaeesmärke, millega tuletatakse inimestele meelde nende kodupaiga ajalugu.

Kameraaltööde käigus kanti kõik leitud objektid digitaalsele kaardile ja liideti nendega nii fotod kui ka rahvajutud. Ära on toodud algallikate viited, mis muudavad kogu projekti ka teaduslikul otstarbel kasutatavaks. Nii fotod kui ka folkloorsed tekstid on koondatud Eesti folkloristika serveri Haldjas andmebaasi.

Nii Radari pilootprojekti kui järgnevas põhiprojekti on materjal jaotatud ajalooliste kihelkondade järgi. See tähendab, et arvestatud ei ole tänapäevaseid valdu ja maakondi, vaid sajandite jooksul kujunenud kirikukihelkondi. Selline jaotus arvestab ühelt poolt aja jooksul kujunenud asustusgeograafiat, teiselt poolt on tegu folkloristliku, keeleajaloolise ja etnoloogilise uurimistavaga, mis opereerib 19. sajandi keskpaigast alates kihelkondliku jaotusega.

Nii mahukas töö erineb seega tunduvalt senistest rahvaluulekogumise ekspeditsioonidest, mille eesmärgiks on olnud peamiselt folkloori kogumine. Radar töötleb aga juba olemasolevat folkloori

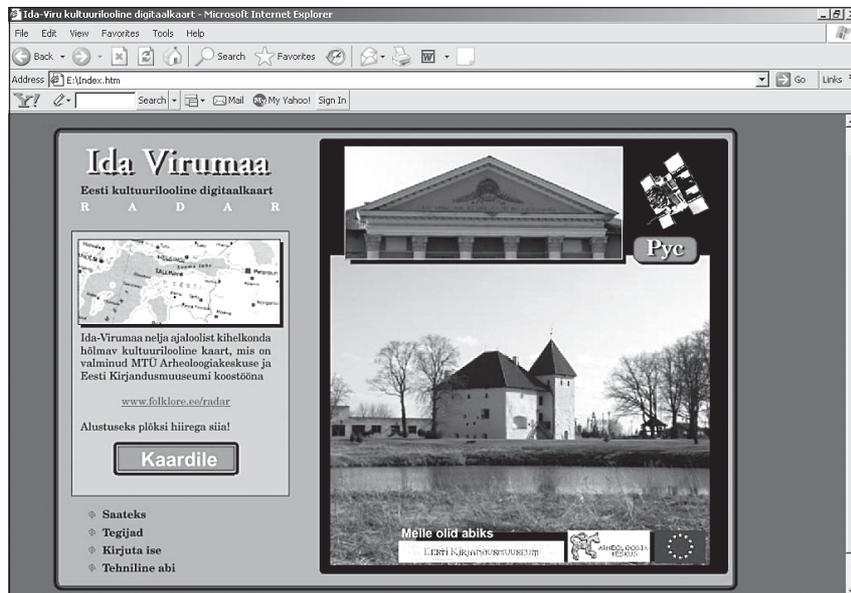

Foto 2. Radari Ida-Virumaa digitaalse kultuuriloolise kaardi CD-versiooni avalehekül.

ja seob seda konkreetsete paikadega maastikul. Erinevalt teistest sarnastest projektidest ei ole Radari puhul enam esmatähtis uue pärimuse kogumine, vaid vana taasesitamine. Siiski joonistub Radari käigus välja hoopis uusi piirjooni rahvapärimuse kogumisel. Eriti selgelt oli näha Virumaa idapoolses osas, et praegusele elanikkonnale olid vanad, peamiselt enne Teist maailmasõda üles kirjutatud pärimustekstid täiesti võõrad. Pigem võis aimata, et sealse, valdavalt vene keelt kõneleva elanikkonna hulgas liigub juba hoopis uus kohapärimuse kihistus – nõukogude ajal siia kolinud immigrandide loodud pärimus. Need on lood, mille abil loovad oma identiteedi inimesed, kelle Eestiga seotud ajastu on veel üsna lühike. Kahjuks on see teema veel uurimata.

Ka paljud põliselanikud olid väga liigutatud, kui Radari meeskond käis nende juures teed ja juhatust küsimas. Eriti kui rääkisime neile lugusid, mida nad olid kuulnud vanavanematelt. Tundus, et niisugu-

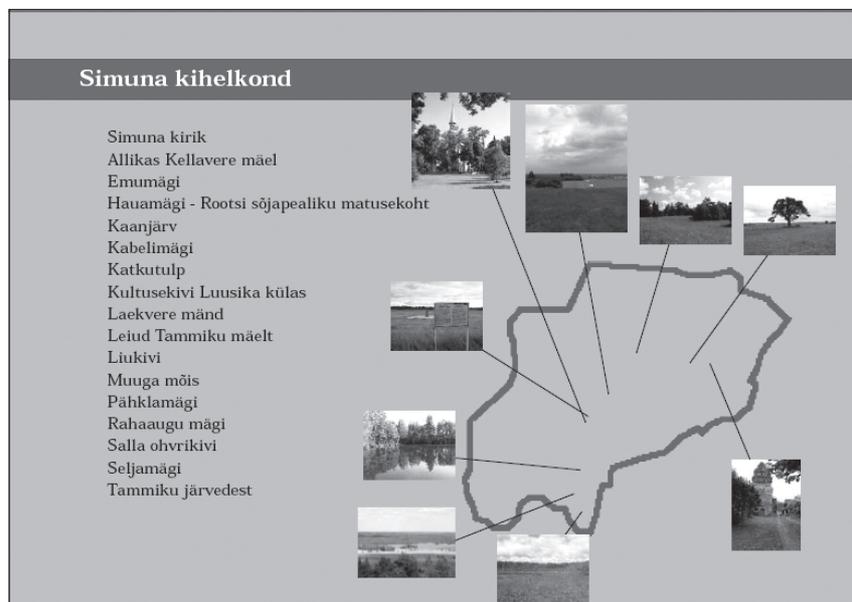

Foto 3. Simuna kihelkonna kultuurilooline kaart Radari koduleheküljel.

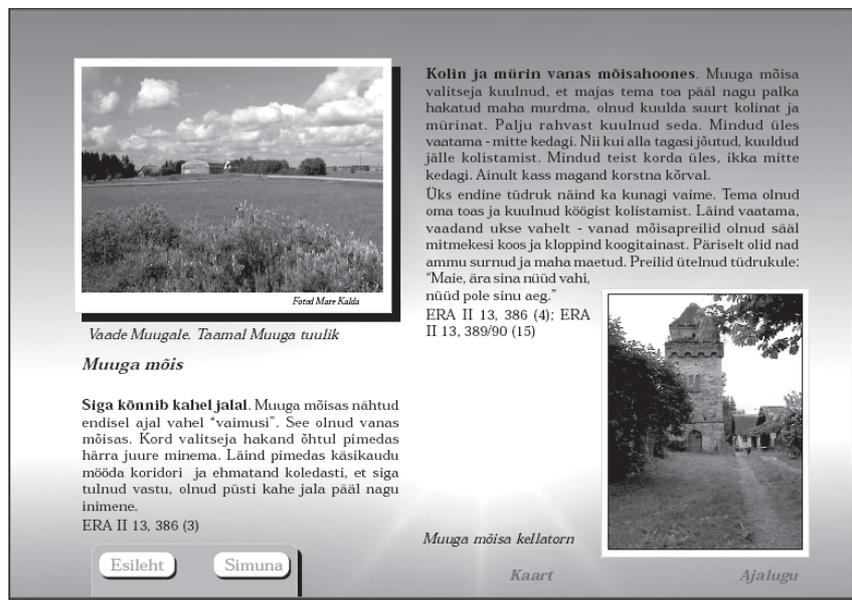

Foto 4. Ja üks sellel avanevaid pärimusobjekte Muuga mõis.

sed vestlused uuendasid vanu jutte. Mõlema traditsiooni, nii uuskui ka põliselanike folkloori kogumiseks lisati Radari CD-le kohapärimuse kogumise leht. Selle abil on võimalik elektrooniliselt saata pärimustekst otse Eesti Kirjandusmuuseumi, võimalusel lisades sellele ka pärimuslooga seotud koha koordinaadid ja foto.

Lisaks pärimuslike paikade lokaliseerimisele maastikul digiteeritakse Radari käigus uuritava piirkonna ajalooline pärimus. Tegemist on ajaloolise traditsiooniga, mida kogusid 1930. aastatel Õpetatud Eesti Seltsi stipendiaadid ja mis on hoiul Eesti Kultuuriloolises Arhiivis. Seni üksnes käsikirjaliselt kättesaadavad kogud digiteeritakse ning vormistatakse kihelkondade kaupa e-raamatutena. Need pakuvad väärtuslikku lisamaterjali kohapärimuse tekstidele ja nii moodustub ühtne tervik.

Radari põhiprojekt viiakse läbi maakondade kaupa. Prioriteediks on katta idapoolne Eesti – lisaks Virumaale ka Tartu, Võru- ja Setumaa ning Kesk-Eestist ajalooline Järvamaa.

Projekti on seni toetanud Eesti Kirjandusmuuseum, Phare Mitteestlaste Integratsiooni SA, Eesti Kultuurkapital, Hasartmängumaksu Nõukogu, Eesti Rahvuskultuuri Fond jt. Nende toel on olnud võimalik hankida varustust välitöödeks ja teha reaalselt tööd. Loodetavasti lisandub projekti põhiosa toetajaid ning nende tööna valmib uus ja atraktiivne, mitme-eesmärgiline vahend Eesti kultuuri uurimiseks, mõtestamiseks ja tutvustamiseks.

Kirjandus

- Hodder, Ian 1990. *The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies*. Social archaeology. Oxford: Blackwell.
- Lotman, Juri 2001. Pärinimedele maailm. Lotman, Juri. *Kultuur ja plahvatus*. Ajalugu. Sotsiaalteadused. Tallinn: Varrak, lk 43–51.
- Kotov, Kaie 2005. Identiteedid ja enesekirjeldus. *Estonian Social Science online* 3 (http://www.ut.ee/orb.aw/class=file/action=preview/id=61661/kaie_kotov.doc – 17. mail 2006).

- Raudsepp, Maaris 2001. Environmental Belief Systems: Empirical Structure and a Typology. *Trames* 3: 5 (55/50), lk 234–254.
- Tuan, Yi-Fu 2002. *Space and place: The perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vaitkevičius, Vykintas 2004. *Studies into the Balts' Sacred Places*. BAR International Series 1228. Oxford: John and Erica Hedges Ltd.

VÕIM & KULTUUR 2

Koostaja ja toimetaja Mare Kõiva

<http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/voimjakultuur2/>

Koostaja ja toimetaja: Mare Kõiva
Keeletoimetaja: Mare Kalda
Inglise keele toimetaja: Tiina Kirss
Makett ja kaas: Alo Paistik
Pilditöötlus: Andres Kuperjanov
HTML: Diana Kahre

ISBN 978-9949-586-83-7 (pdf)
ISBN 978-9949-418-53-4 (trükis)
DOI: 10.7592/VK2.2006
Tartu 2018

Trükis ilmunud: **Võim & kultuur 2**. Koostaja ja toimetaja
Mare Kõiva. Võim ja kultuur. Tartu 2006

E-raamatu valmimist toetas: EKKM14-344 Eesti keele, kultuuri ja
folkloori kasutusala laiendamine ja tutvustamine elektroonilistel
infokandjatel.

© 2018 Eesti Kirjandusmuuseum
© 2018 Eesti Folkloori Instituut
© 2018 EKM FO rahvausundi ja meedia tööriühm
© 2018 autorid